
УДК: 323.2:321 (575.2) (04)

Касаболотов Ж. А.

*КР УИАнын Мамлекет жана укук
институтунун саясат таануу
бөлүмүнүн изденүүчүсү*

Касаболотов Ж. А.

*соискатель Института Государство и право
Национальной академии наук Кыргызской Республики,
отделение политологии*

Kasabolotov Zh. A.

*applicant at the Institute of State and Law
National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic,
department of political science*

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА УЛУТТУК КЫЗЫКЧЫЛЫКТАРДЫ
ИЗИЛДӨӨНҮН АЙРЫМ ТЕОРИЯЛЫК ЖАНА МЕТОДОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

**ОТДЕЛЬНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ
НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

**SELECTED THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE
STUDY OF NATIONAL INTERESTS IN THE KYRGYZ REPUBLIC**

Аннотация. Макалада Кыргыз Республикасынын шартында улуттук кызыкчылыктар тууралуу түшүнүктөргө тактык киргизиш үчүн зарыл болгон тарыхый жана семантикалык маселелер, “улут” жана “кызыкчылык” түшүнүктөрүнүн бул багыттагы талдоо үчүн алгылыктуу мааниси чечмеленет. Талдоонун жыйынтыгында улуттук кызыкчылыктардын Кыргыз Республикасына ылайыктуу аныктамасы сунушталат.

Негизги сөздөр: *улут, кызыкчылык, улуттук кызыкчылык, этнос, Кыргызстан, мамлекет, эне тил, эл.*

Аннотация. В статье рассматриваются исторические и семантические проблемы, необходимые для внесения ясности в понятие национальных интересов в условиях Кыргызской Республики, значения слов “нация” и “интересы”, применимые для анализа в данном направлении. В результате анализа предлагается приемлемое для Кыргызской Республики определение национальных интересов.

Ключевые слова: *нация, национальность, этнос, Кыргызстан, государство, народ, родной язык.*

Abstract. The article discusses historical and semantic problems necessary to clarify the concept of national interests in the conditions of the Kyrgyz Republic, the meaning of the words “nation” and “interests” applicable for analysis in this direction. As a result of the analysis, a definition of national interests acceptable for the Kyrgyz Republic is proposed.

Key words: *nation, nationality, ethnic group, Kyrgyzstan, state, people, native language.*

Азыркы учурда дүйнөдөгү, анын ичинде бүгүнкү Кыргызстандагы саясий илим чөйрөсүндө кеңири колдонулуп келаткан «улуттук кызыкчылык» сөз айкашы «улут» жана «кызыкчылык» деген өз алдынча түшүнүктөрдү бириктирип турат. Алардын ичинен Кыргызстандын шартында «улут» сөзүнүн семантикалык маанисине байланышкан айрым маселелер эмгиче башы ачыла элек. Тереңирээк карай келгенде мунун семантикалык да, тарыхый да себептери терең болгонун көрөбүз. «Кызыкчылык» түшүнүгүн да башка түшүнүктөрдөн ажыратып чечмелөө зарылдыгы бар. Ошондуктан бул иштин алкагында адегенде изилденүүчү объектинин негизги предметинин бири катары «улут» сөзүнүн семантикалык маанисине тактык киргизип, андан соң «кызыкчылык» түшүнүгү конфликтологиялык мамиле аркылуу чечмеленмекчи. Мындай ыкма ушул изилдөөнүн объектиси болгон Кыргызстандын улуттук кызыкчылыктарын өз алдынча бөлүп көрсөтүп, андан ары анын орчундуу маселелери жана аларды чечүүнүн айрым жолдору боюнча аздыр-көптүр негиздүү пикир айтканга өбөлгө түзөт.

«Улут» түшүнүгүнө байланышкан тарыхый-семантикалык маселелер

«Улут» деген түшүнүк илимий чөйрөдө, басма сөз беттеринде, мамлекеттик документтерде термин катары совет мезгилинде гана колдонууга кирген деп тыянак чыгарууга толук негиз бар. Ага чейинки түшүнүктөрдө негизги илимий булак болгон фольклордук материалдардын биринде да «улут» деген сөз кездешпейт. Анын ордуна башка сөздөр колдонулганы белгилүү.

Мисалы, эгерде «Манас» эпосу баш болгон элдик көркөм чыгармачылыктын үлгүлөрүн, кенже эпосторду, макал-лакаптарды, санжыраларды ж.б. карап көрсөк, «улут» деген сөздүн ордуна негизинен «эл» (кээде «журт») анын бир бөлүгү

катары «уруу», «урук» деген түшүнүктөр колдонулганын көрөбүз. Мында «эл», «журт» деген сөздөр шартка жараша азыркы илимде кеңири тараган белгилүү бир мамлекеттин элин да, «этнос» деген түшүнүктү да, кайсы бир учурга карата топтолгон адамдардын жалпылыгын да туюндурган жайы бар (м. «кадимки нойгут журтума») [1, 20]. Мисалы, кеңири масштабда «кыргыз эли», «кытай эли» десе, уруулардын масштабында «бугу эли», «саяк эли» деп тактап көрсөтүп, ал эми күнүмдүк тиричиликке карата «төө мингенде жигитти казганактап эл жүрөт» деп жөнөкөй эле адамдардын утурумдук жыйынынын да айткан учурлар көп кездешет.

Совет мезгилиндеги «улут» түшүнүгүн колдонуунун теориясы жана практикасы

Совет доорундагы Кыргызстандын билим казынасын чагылдырган Кыргыз Совет Энциклопедиясы «улут» түшүнүгүн «аймак, экономикалык байланыш, адабий тил, маданият жана кулк-мүнөздүн кээ бир өзгөчөлүктөрүнүн жана белгилеринин биримдигинин негизинде калыптанган адамдардын тарыхый жалпылыгы» катары мүнөздөйт. Жыйнактагы тиешелүү макаланын авторлору улутту «жаңы социалдык тарыхый көрүнүш» катары баалап, ал «коом феодалдык бытырандылыкты жоюп, капиталисттик экономисттик байланыштардын негизинде саясий борборлоштурууну чыңдоо мезгилинде пайда болгон» деп, ошол кездеги марксисттик теорияга шилтеме келтиришкен. Советтик Кыргызстандагы теория боюнча «бир эле мамлекетте ар түрдүү улуттар жашайт. Улуттун турмушунда, анын башка улуттар менен карым-катышында этностук өзгөчөлүк (тил жана маданий тиричилик) чоң мааниге ээ экенине карабастан ал социалдык өнүгүүнүн туундусу гана болот. Экономикалык турмуш жалпылыгынын түзүлүшү үчүн

аймактын жалпылыгы керек, ал улуттун түзүлүшүнө шарт түзөт жана анын негизги белгиси болуп кызмат кылат» [2, 159].

Ошол эле булактагы **этностун** аныктамасына келсек, ал «адамдардын тарыхый калыптанган туруктуу тобу – уруу, **эл**, **улут**» иретинде сыпатталат. Анын негизги белгилери катары «этностик аң-сезим (ата теги, тарыхый тагдыры тектеш деген көз караш), эне тил жана аймак, психикалык түзүлүш, маданий жана тиричилик өзгөчөлүгү» саналып өтөт [3, 613].

Көрүнүп тургандай, совет мезгилинде расмий илим улуттун этнос менен тыгыз байланыштарын жана жалпы белгилерин эске алган. Бирок улутту этностон алда канча кеңири түшүнүк иретинде, социалдык-экономикалык өнүгүүнүн жана башка бир катар жагдайлардын натыйжасы катары түшүндүргөн тенденция ошондо эле башталган. Мунун белгилери катары сөз болуп жаткан Кыргыз Совет Энциклопедиясында «улуттук байлык», «улуттук киреше», «Улуттар Лигасы» өңдүү сөз айкаштары этнос түшүнүгүнө байланбастан, башка категориялардын алкагында чечмеленгенинен байкаса болот [4, 161, 162]. «Бириккен Улуттар Уюму» да мамлекеттик түзүмгө ээ болгон гана улуттардын башын бириктирген эл аралык түзүмдү туюндурган сөз айкашы катары совет мезгилинде колдонууга кирген.

Ал убактагы терминдердин аныктамалары боюнча негизги булак катары К. Юдахин түзгөн орусча-кыргызча сөздүккө кайрылсак, «этнос» сөзүнүн котормосу өз алдынча берилген эмес. Бирок «этнический», «этнография», «этногенез», «этнография», «этнографический» сөздөрүнүн котормолору бар. Котормочулар «этнический» деген сөздү орусча вариантында эле калтырып, анын маанисин «бир элге жана анын маданиятына тиешелүү» деп которушса,

«этногенез» «элдердин чыгышы» деп которулган. Илимдин бир бутагы болгон «этнография» бул сөздүктө кыргызчага эки мааниде берилген. Бир мааниси «элдердин материалдык, коомдук жана духовный маданиятынын, алардын чыгышынын, салтынын, үрп-адатынын ж.б. өзгөчөлүктөрүн изилдей турган, тарых илиминин бир бөлүгү» болсо, башка бир мааниси «бир калктын үрп-адаттык, маданий жана материалдык турмуш шарты жагынан өзгөчөлүгү» деп түшүндүрүлгөн. Мында «этнос» сөзү уңгу катары кызмат кылган бир да орусча сөздүн котормосунда «улут» деген сөз колдонулбаганын көрөбүз [5, ЭТ].

«Улут» деген сөз К. Юдахиндин кыргызча-орусча сөздүгүндө да, орусча-кыргызча сөздүгүндө да «нация», «национальность» деген сөздөрдүн гана котормосу катары кызмат кылат. Анда да «национальный» деген сөздөр кошулган сөз айкаштарынын көбүндө этнос мааниси колдонулганына карабастан (мис. «аз улуттар», «улуттук кийим»), «этнос» сөзү колдонулган эмес, ошону менен катар «социалисттик улуттар» деген сөз айкаштары да кошо кездешет.

Бул орус тилиндеги «нация», «национальность» сөздөрүнүн практика жүзүндө эки башка мааниде – этнос катары да, андан алда канча кеңири саясий жалпылык катары да колдонулушуна байланыштуу. СССРдин өзүндө «национальный вопрос», «национальные меньшинства» деген сыяктуу өтө көп түшүнүктөр этноско байланыштуу пайдаланылган. Мунун бир белгисин ал кездеги жарандык паспорттогу бешинчи графа «этничность» эмес, «национальность» деп аталышы далилдеп турат. Орус тилинде ушул күндө да «национальность» деген сөздүн этноско байланышкан мааниси басымдуулук кылат. Мунун натыйжасында совет мезгилинде кыргыз тилинде «улут» түшүнүгү күнүмдүк колдонууда саясий өнүгүүнүн бардык

этаптарынан басып өткөн жалпылыкты эмес, басымдуу көпчүлүк учурда этносту туюндурган. Азыр да практикада ошол түшүнүк басымдуулук кылат. «Улут аралык мамилелер» дегенде биз ар кайсы өлкөлөрдүн жарандарынын ортосундагы мамилелерди эмес, этностордун ортосундагы мамилелерди түшүнөбүз. «Аз улуттар», «көп улуттуу өлкө», «улут аралык чыр-чатак», «улуттук кийим», «улуттук тамак-аш», «улуттук маданият», «улуттук каада-салт» деген сыяктуу сөз айкаштарынын баары илимде «этнос» катары аныкталган түшүнүккө гана байланыштуу. Бул сөз айкаштары совет мезгилинде эле кыргыз тилине, кыргыз элинин турмушуна эчак органикалуу түрдө кирип, кыргыз тилинин кадыресе көрүнүшүнө айланган.

Бирок «улут» түшүнүгү совет мезгилинде эле эки башка мааниде чечмеленгени Кыргызстан эгемендик алгандан кийин да иш жүзүндө семантикалык башаламандыкка алып келди. Бул совет доорундагы улут маселесин изилдөөдө басымдуулук кылган таптык күрөш теориясынын таасирине гана эмес, кыргызча терминдерге негиз болуп берген орус тилиндеги «нация», «национальность» деген түшүнүктөрдүн Батыш өлкөлөрүндө келип чыгышына байланышкан тарыхый жагдайларга да түздөн-түз байланыштуу.

Батыш өлкөлөрүндөгү улутка байланыштуу түшүнүктөрдүн өнүгүшү

Орус тилиндеги «нация», «национальность» деген сөздөр латынча «natio» которулган жана башында «эл, тек, уруу» деген маанилерди билдирген. Бирок Батыш мамлекеттеринде бул сөздөрдүн мааниси кыргыз элитарых жолунда басып өткөн жагдайлардан таптакыр башкача тарыхый шарттарда калыптанган. Батыш Европада бир конкреттүү мамлекеттин жалпы элин камтыган бул түшүнүк өзү башкарган мамлекетти каалашынча калчаган бийлик ээлигиндеги элдин

ичинен аздыр-көптүр оокаттуу, ошол аймактын туруктуу кызыкчылыгы үчүн өзүн жоопкерчиликтүү сезген катмарга негизделген жарандардын биримдиги деген маани берген. Орус тарыхчысы Николай Косолапов «nation» түшүнүгүн дал ошол кезде түзүлгөн башкаруу системасына альтернатива катары көрөт:

«Башка бир альтернатива – орто катмардан чыккан жана жалпы калктын азганакай эле бөлүгүн түзгөн, бирок саны жагынан мурункулардан алда канча көп жаңы тандалмалардын жалпы кызыкчылыгындагы өкүлчүлүк системасы. Мунун баары аларды «the people» – эл деп атоого түрткү берген. Ошону менен ээлик кылуучусу эл болгон эгемендиктин жана өкүлчүлүк системасы аркылуу калыптанган бийликтин легитимдүүлүктүн маселелери эми оңой эле чечилген.

Мындай тандалмалар Европада «nation» – анык жана туруктуу эрежелер аркылуу жетишилген саясий компромисстер түбөлүк жарандык согуштан же аягы бүдөмүк куралдуу эрегиштен жакшы экенин түшүнгөн жарандардын; ошондой эрежелерди иш жүзүндө сактоого жана аларды камсыз кылган саясий түзүлүштү колдоого даяр турган жарандардын бирдиктүүлүгүнүн түйүлдүгү болуп чыккан. Ошентип, nation термини жана анын туундуларынын баары Европада биринчи иретте саясий-укуктук мааниге ээ болгон. Этностук элемент аларга кийин, калыптанып калган улуттар (түп нускасында – сформировавшиеся нации) көнүмүш адат боюнча тиешелүү өлкөлөрдүн аты менен аталып кала берген кезде киргизилген» [6, №2 2016].

Европа менен Азиядагы улутчул кыймылдардын тарыхый тамырын изилдеген Бенедикт Андерсон «Элестетилген коомчулуктар: улутчулдуктун келип чыгышы жана жайылышы тууралуу ой толгоолор» аттуу китебинде улут

(нация) деген түшүнүктү көбүнесе абстракттуу көрүнүш катары карайт. Бул жагынан ал «нация» маанисиндеги улутту социалдык модель катары караган конструктивисттик мамилеге жалпысынан кошулса да, улут-мамлекет тууралуу заманбап түшүнүктөрдүн келип чыгышын династиялык башкаруунун жана диний аң-сезимдин арткы планга чегиниши менен байланыштырып, бул процеске китеп басып чыгаруу жана басма ишинин өнүгүшүнүн тийгизген таасирин кеңири талдаган [7, 41-42, 44].

Орус философу Константин Аршин «Нация» аттуу макаласында бул терминдин келип чыгышын орто кылымдарга байланыштырып, ал кезде «иаНо» деген сөз жалаң аймак аркылуу бири-бири менен байланышкан адамдардын чоң тобу аталганын белгилейт. Илимпоздун маалыматы боюнча, «Париж университетинде 1249-жылы норманд, пикардий, англис жана галл улуттарын айырмалап карашкан. Мында галл улутуна италиялыктар, испандыктар жана гректер да киргизилген, ал эми англис улутуна, англичандардын өзүнөн тышкары, немис, поляк жана скандинав студенттерин да кошуп жазышкан.

Кыязы, азыркы маанисинде «нация» деген сөз Францияда XV кылымда колдонула баштаса керек. Дал ошол учурда «нация» термини француз ойчулдарынын лексиконуна кирген. Француздар «нация», «аймак» жана «монарх» түшүнүктөрүнүн байланышына көңүл бурушкан... Улуу Француз революциясынын маалында бул үчилтик өзүнүн курамындагы бир бөлүгүнөн («королдон») ажырайт, ал эми «нация» түшүнүгү жаңы маани күтөт. Нация - бир аймактын жашоочуларынын бирдиктүүлүгү деген түшүнүктөн нация - мамлекеттин так өзү деген чечмелөөгө өтөт» [8].

Саясат таануучу Николай Баранов этнос факторун батыш саясий тарыхынан таптакыр чыгарып салбаса да, аны батыш таанымындагы улуттун калыпта-

нышындагы көп факторлордун бири гана катары эсептейт: «... батыш улуттары (нации) саясий, социалдык-экономикалык, маданий жана этностук факторлордун тигил же бул катышынын негизинде түзүлгөн. Алардын калыптаноу процесси өз кезегинде мурунку биригүүнүн көп кылымдык тарыхына ээ болгон үстөмдүк кылуучу этностук топтун маданиятына жана биримдигине таянган. Ошондуктан этностук жана саясий тарыхты этибарга албай коюуга болбойт, анткени кайсы гана көрүнүштүн тарыхында болсо да анын табиятын түшүнүүнүн ачкычы жатат». Ушул эле автор совет мезгилиндеги илимий практикага кайрылып жатып, «XX кылымда «нация» жана анын туундусу болгон «национальность» сөзү орус тилинде адатта этностук, мамлекеттүүлүктүн бар-жогуна байланышпаган мааниде колдонулуп келген, бул бүгүн орус этнополитологиясынын түшүнүктөрүнүн мазмунун чек коюп ажыратуу маселесине башаламандык кошуп жатат» дегени бул теманын көп жагдайларын түшүндүрөт [9].

Бул тенденциянын уланышы кийинки кылымдарда ого бетер тереңдеп, «nation» түшүнүгү азыр да өтө көп Батыш мамлекеттериндеги саясий илимде этнос эмес, жарандык маанисинде түшүндүрүлөт. Мунун бир белгиси катары аталган өлкөлөрдө «nationaliti» деген графага этносу эмес, жарандыгы белгиленип жатканын мисал келтирсек болот.

Ошондуктан заманбап мамлекеттүүлүктүн моделине совет мезгилинде гана өткөн жаңы мамлекеттер менен Батыш өлкөлөрүндө улутка карата калыптанып калган теориялык база да, практика да өтө терең айырмаланат. Бул айрыкча капиталисттик этапты да басып өтпөгөн, Батыш Европадагыдай болуп жерге байланган мамлекеттин да тажрыйбасын күтпөгөн кыргыз элинин алдында улут маселеси боюнча

терминологиялык проблемаларды пайда кылып жатканы таң калыштуу эмес.

Маселе азыр да чечиле элек. Мисалы, ушу тапта Кыргызстанда колдонулуп жаткан «Юридика аталгылары менен түшүнүктөрүнүн орусча-кыргызча түшүндүрмө сөздүгү» да «улут» деген сөздүн эки башка маанисин берет:

Улут – 1) адамдын тилинин, маданиятынын, психологиясынын, каада-салттарынын, жашоо ыңгайынын өзгөчөлүктөрү менен айырмаланган кишилердин белгилүү бир этностук жалпылыгына таандыктыгы. 2) бир катар роман мамлекеттеринде (исп. nacionalidad) жарандыкты же букаралыкты (Испания), же адамдын өзүнүн мазмуну боюнча жарандык мамилеге толук дал келбесе да (алып айтсак, Мексикада мексика У-на ээ, жашы жеткен жана «татыктуу жашоо ыңгайын алып жүргөн» гана адам жаран катары таанылат), белгилүү бир улуттук мамлекетке таандыктыгын билдирүү үчүн колдонулуучу аталгы [10].

«Улут» терминин кыргыз саясий турмушунда колдонуудагы маселелер

Жогоруда кеп болгон советтик доордогу практикадан улам, азыркы биз жашап жаткан убакта да «улут» деген сөз басма сөздө, күнүмдүк тиричиликте негизинен «этнос» катары чечмеленет. Мындан тышкары, «этнос» деген термин кыргыз тилине «улут» дегенден башка сөз менен адекваттуу которулбай тургандыгы да бул маселени татаалдаштырат. Азыркы учурда колдонууга киргизүү аракети жүрүп жаткан «тек», «уруу» деген сөздөр иш жүзүндө этностон алда канча чакан бирикмелерди билдирет, алар бир этностун курамындагы бөлүктөр гана болушу мүмкүн.

Мисалы, этностун котормосу катары сунушталып жаткан «тек» сөзүнүн котормосун карап көрөлү:

-ата теги или тек жай или тек социальное происхождение;

-тек составы социальный состав;

-ата тегин жашырып скрыв своё социальное происхождение;

-ата тегинен бери манап потомственный манап;

-тек жагынан чет элемент социально чуждый элемент;

-теги жаман **уст.** низкого происхождения, простолюдин;

- тек сура- спрашивать о происхождении (какого племени, рода, кто предки по мужской линии и т.д.). [11]

Көрүнүп тургандай, «уруу» да, «тек» да «этнос» түшүнүгүн толук чагылдырбайт. Бирок учурда эгемендик алгандан тартып мамлекеттик ишкана-мекемелердин баарына «улуттук» деген статус ыйгаруу тажрыйбасы күч алган (мисалы Улуттук илимдер академиясы, Улуттук университет, Улуттук банк, Улуттук гвардия, Улуттук статистика комитети ж.б.). Бул бир эсе совет мезгилинде эле калыптанып калган орус тилинен алынган котормого таянуунун натыйжасы болсо, башка жагынан дүйнө мамлекеттериндеги тенденцияларды тууроо болгон деп жыйынтык чыгарса болот. Бирок кыргыз элинин аң-сезимине «этнос» маанисинде кыйла терең сиңген «улут» сөзүн «мамлекеттик» деген мааниде статус иретинде колдонуу семантикалык жактан туура эмес. Иш жүзүндө алардын баары мамлекеттик эле ишкана-мекемелер.

Мындан тышкары, ошол көбүнчө батыш маанисинде кабыл алынган улут (нация) деген түшүнүктүн деле бир нече аныктамасы бар жана ал боюнча эмгиче дүйнөлүк илимий чөйрөдө бир кылка пикир жок.

Ушундай жагдайларды эске алганда, бир караганда улуттук кызыкчылык тууралуу маселе козголгондо кызыкчылыкты алып жүрүүчү субъектини так аныктап алуу өтө татаал, кээде мүмкүн эмес сыяктуу көрүнүшү мүмкүн. Бирок эгерде тышкы дүйнөнүн көп мамлекеттеринде

кабыл алынган түшүнүктөрдүн эмес, Кыргызстандын өзүнүн реалдуулугуна таянып ой жүгүртсөк, кызыкчылыкты алып жүрүүчү субъект логикалык жактан өзүнөн өзү аныкталат. Ал – кыргыз улуту (негизги саясий мазмун) түзгөн мамлекет (бирден-бир саясий форма). Буга бир нече жүйө бар.

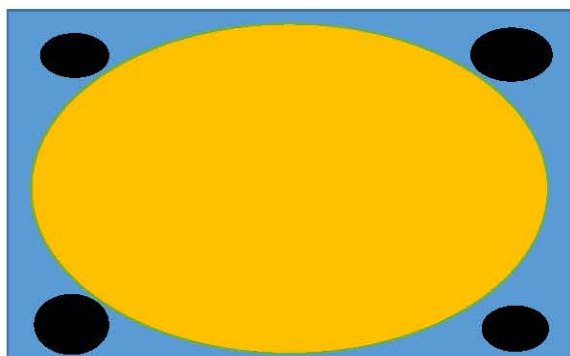
Биринчиден, жок эле дегенде ушу тапта, демографиялык жагдайга байланыштуу кыргыз элин негизги субъект деп эсептей алабыз. Анткени Улуттук статистика комитетинин маалыматына ылайык өлкө калкынын 73,8% кыргыздар түзөт. Демек, өлкөдөгү калктын басымдуу көпчүлүгү деген сөз [12].

Экинчиден улут (нация) боюнча эл аралык илимде коюлган талаптарга деле кыргыз эли толугу менен туура келет, себеби кыргыз элинде анын бир катар маанилүү белгилери кездешет. Атап айтканда, салыштырмалуу кеч болсо да жамандыр-жакшыдыр адабий тили калыптанган, маданий өнүгүүнүн бир нече этаптарын басып өткөн, конкреттүү аймакка ээлик кылат. Тарыхчылардын маалыматы боюнча кыргыз эли азыркы Кыргызстандын аймагында жашап келатканына көп кылым болду. Кийинки, жаңы тарыхты ала турган болсок деле, репрессиянын курмандыгы болгон улуттук интеллигенция өкүлдөрүнүн иш-аракеттеринин аркасында СССР убагында эле өз алдынча республика болууга жетишкен жана өз административдик

аймагы болгон. Үчүнчүдөн кыргыз эли мурдагы тарых жолунда мамлекеттүүлүк түзүү тажрыйбасына ээ болгон, чачкын убакта да биригүү аракеттеринде жүргөн, бүт көркөм дөөлөттөрүндө эркиндик, өз алдынчалык идеялары илгертен чагылдырылган эл. Канчалык башаламан, стихиялуу болбосун, эгемендик алгандан берки жылдар аралыгында да бийликке кайсы бир маселелер боюнча талап коюу, аларды аткара албаган бийликти алмаштыруу сыяктуу саясий окуялардын да негизги кыймылдаткыч күчү кыргыз эли болгон. Буга өлкө эли СССР тарагандан кийин эгемендикти аңсезимдүү тандап алганы да, 2005-жылдагы, 2010-жылдагы окуялар да күбө боло алат.

Төртүнчүдөн Кыргызстан формасы боюнча да унитардуу мамлекет болуп саналат. Эч кандай федеративдик түзүмү жок, автономиялары жок, аталышына СССР убагында да, андан бөлүнүп чыккан эгемендик маалында да кыргыз эли бирден-бир негиз болгон. Эгерде кыргыз эли негиздеген жана көпчүлүгүн түзүп турган жалпы Кыргызстандын жарандарын саясий мазмун, ал негиздеген мамлекетти саясий форма катары кабыл ала турган болсок, анда форма мазмунга көз каранды болушу керек. Ушундан улам кыргыз эли бул мамлекетте башка улуттарга салыштырмалуу азайып же таптакыр жок боло турган болсо, анда бул мамлекеттин аталышы эч кандай мааниге ээ болбой калат.

1-схема

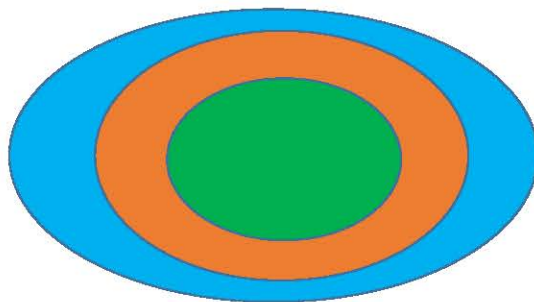

Эгерде Кыргыз Республикасын саясий форма менен саясий мазмундун айкалышы катары карасак, ортосунда кыргыз эли турганын көрөбүз.

Сунушталган схемада сары түстөгү эллипс менен кыргыз эли, кара түстөгү эллипстер менен башка улуттар, булардын баарын бириктирип турган тик бурчтук алкак катары мамлекет, көк түс менен анын институттары, мыйзамдары жана конституциялык түзүлүшү белгиленген.

Бул модел саясий илим чөйрөсүндө канчалык талаш жаратышы мүмкүн болсо да, кийин улуттук кызыкчылыктарды талдоодо объект-субъект маселеси Кыргызстан үчүн канчалык актуалдуу экенин көрсөткөнгө жардам берет.

2-схема

Мында чийменин эң ортосу – муктаждыктар, анын сыртында – кызыкчылыктар, эң сыртында – позициялар жайгашкан. Көрүнүп тургандай, кызыкчылыктар субъектини сырткы дүйнө менен байланышууга түрткөн негизги күч болуп саналат.

Кыргызстандын шартында бул ыкма «Эл аралык сабырдуулук үчүн» коомдук фондунун «Зомбулуктун алдын алыш үчүн эртелеп эскертүү» долбоорунда кеңири колдонулган. Анын айрым практикалык мисалдары аталган долбоордун алкагында иштелип чыккан «Кыргыз Республикасындагы массалык жана жаатташкан чыр-чатактардын зомбулук кор-

Субъектиге таандык категориялардын ичинде кызыкчылыктын орду

Конфликтология саясат таануу илиминин бир бөлүгү болуп эсептелет. Анын талдоо ыкмаларын пайдалануу ар кандай субъектилердин, анын ичинде мамлекеттердин да өз ара мамилелеринин ар кандай категорияларын так бөлүп көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк берет. Алардын бири – шарттуу түрдө «Пияз» деп аталган ыкма. Ага ылайык, кайсы гана субъектинин болбосун жүрүш-турушунун негизинде анын муктаждыктары жатат. Аларды канааттандырыш үчүн субъект муктаж болгон жагдайлар жана зарыл аракеттер анын кызыкчылыктарын түзөт. Алардын сырткы чөйрөнүн көз караштарын эске алуу менен башка субъектилерге туюндурулушу позиция болуп эсептелет [13, 52].

кунучун азайтуу боюнча колдонмо» (Бишкек, 2008) сүрөттөлгөн [14].

Анда айтылгандарга ылайык, жер басып алуучулардын муктаждыктары алардын түзүмүндөгү субъектилерге жараша болот. Башкача айтканда катардагы жер басып алуучулар турак жайга муктаж, аларды уюштургандар болсо акчага муктаж.

Алардын кызыкчылыгына өз аракеттерин мыйзамдаштыруу, массалык башаламандыктар, жер ээлеринин жапырт көчүп кетиши кирет.

Бирок эл алдына чыкканда алар бир нече жыл бою жер тилкесине кезекке турса да маселе чечилбегенин, башка-

лар бийликти басып алып жатканын ж. б. жүйөлөрдү келтиришет. Бул алардын эл алдында туюндурган позициясын түзөт.

Улуттук кызыкчылыктарды талдоодо дал ушул конфликтологиялык ыкманы колдонуп жатканыбыздын бир нече себеби бар.

Биринчиден, бул ыкма кызыкчылыктарды муктаждыктар менен позициядан так ажыратып, бул багыттагы талдоодо түшүнүктөрдүн аралашып кетүүсүнөн сактайт жана себеп-натыйжа байланыштарын ырааттуу түзгөнгө жардам берет.

Экинчиден, ыкманын өзү универсалдуу. Анын колдонулушу субъектинин көлөмүнөн же масштабынан көз каранды эмес. Демек, ири саясий субъект катары мамлекеттин жана улуттун кызыкчылыктарын аныктап чыгууда да жардам берет деп айтууга толук негиз бар.

Үчүнчүдөн, конфликтология жаатындагы айрым адистер субъектинин мотивациясын талдоодо муктаждыктар менен эле чектелип тим болбой, ал муктаждыктарды баалуулуктар, өз кезегинде баалуулуктарды иденттүүлүк менен шарттаган учурлар да кездешет. Бул түшүнүктөр улуттун субъект катары сакталып калышынын жана өнүгүшүнүн негизги шарттарынын бири, демек, мамлекеттин негизин түзгөн улуттун кызыкчылыктарын талдоого алда канча жакын деп эсептейбиз.

Кызыкчылыктар объективдүү жана субъективдүү эки компоненттен турат. Тиешелүү түрдө аларга карата жигердүү жана жигерсиз мамиле болот.

Объективдүү компонент субъектинин кийлигишүүсү болбостон, жагдайлар өзүнөн өзү субъектиге керектүү же керексиз багытта өзгөрүшүн билдирет. Мисалы, А. аттуу мамлекетке кол салганы жаткан Б. жана В. аттуу башка эки мамлекет анын ордуна бири-бири менен согушуп кирсе жана ага А. мамлекети эч кандай формада кийлигишпесе, башкача айтканда жигерсиз, тек гана байкоочулук мамиледе болсо, бул объективдүү жагдайлар баары бир А. мамлекетинин кызыкчылыгында болот.

Субъективдүү компонент жагдайларды ар кандай аракеттер менен субъект өзү өзгөртүп жатканын же өзгөртүүгө аракет кылып жатканын билдирет. Мисалы, А. мамлекетине Б. жана В. аттуу эки мамлекет кол салганы жатса, А. мамлекети аларды өз ара чабыштырууга жетишип, коркунучту өзүнөн алыстатса, бул кырдаалга жигердүү кийлигишип, жагдайларды өзгөртүү болуп эсептелет.

Жогоруда айтылгандардын баарын эсепке алганда, **Кыргыз Республикасынын улуттук кызыкчылыктары – бул биринчи иретте кыргыз элинин муктаждыктарына негизделген мамлекеттин кызыкчылыктары** деп жыйынтык чыгарганга толук негиз бар.

Колдонулган адабияттар:

1. “Манас” эпосу. Саякбай Каралаевдин варианты боюнча. Бишкек, “Турар” басмасы, 2010.
2. Кыргыз совет энциклопедиясы, 6-том. 1980-ж.
3. Кыргыз совет энциклопедиясы, 6-том. 1980-ж.
4. Кыргыз совет энциклопедиясы, 6-том. 1980-ж.
5. https://tamgasoft.kg/dict/index.php?page=list_words&dic_id=1&alf1=%D1%8D&alf2=%D1%8D%D1%82

6. Россия в глобальной политике. Николай Косолапов. Общесистемные интересы вместо национальных. <https://globalaffairs.ru/articles/obshhesistemnye-interesy-vmesto-naczionalnyh-2/>
7. Бенедикт Андерсон. Воображаемые сообщества. Пер. с английского В. Г. Николаева. Москва, "КАНОН-ПРЕСС-Ц", 2001.
8. Константин Аршин. Нация. <https://cyberleninka.ru/article/n/natsiya/viewer>
9. Николай Баранов. Лекция 3. Нация. <https://nicbar.ru/politology/study/kurs-etnopolitologiya/288-lektsiya-3-natsiya>
10. <https://ky.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BB%D1%83%D1%82>
11. <https://el-sozduk.kg/tek-4/>
12. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. 30 лет независимости Кыргызской Республики. Цифры и факты. Бишкек, 2021. <https://www.gov.kg/files/news/froala/1414587ce8a3208483d86e378d48e3668185f53f.pdf>
13. Саймон Фишар, Дека Ибрагим Абди, Джавед Лудин, Ричард Смит, Стив Уиллиамс, Су Уиллиамс. Работа с конфликтом. [Работа с конфликтом.pdf](#)
14. Кыргыз Республикасындагы массалык жана жаатташкан чыр-чатактардын зомбулук коркунучун азайтуу боюнча колдонмо. Бишкек, 2008.